

Кучеренко І. В.

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

ПОЕТИЧНИЙ ОНОМАСТИКОН НІМЕЦЬКИХ НАРОДНИХ ТА ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗОК

У статті розглянуто своєрідність поетичного ономастикону німецьких народних та літературних казок. Автором проаналізовано закономірності творення та функціонування онімів німецьких казок, які зумовлені насамперед жанрово-стилістичною домінантою казкового твору, а також авторськими намірами. У результати проведеної теоретико-практичної розвідки встановлено, що найбільший прошарок онімів, які використовуються в німецьких народних та літературних казках, становлять антропоніми. Останні найчастіше утворюються за допомогою словоскладання і суфіксального способу. Антропоніми наділяють тексти казок експресивністю та додатковою образністю, інтерпретація якої не завжди можлива без урахування контексту казки. Особлива увага в роботі приділяється розгляду специфічного різновиду власних назв казок, зокрема міфонімів.

Ключові слова: оніми, антропоніми, топоніми, міфоніми, німецька народна та літературна казка.

Постановка проблеми. Вивчення походження та функціонування власних назв у межах художніх текстів завжди привертало увагу великої кількості дослідників. Власні назви як мовні універсали [13] є невід'ємним складником мовної картини світу загалом та національної картини світу окремого етносу зокрема. На особливу увагу, на наш погляд, заслуговує дослідження функціонування онімів у текстах казкового жанру.

Казка як стародавній жанр пройшла довгий шлях свого формування: від міфів, ритуалів, обрядів до авторського переосмислення навколишньої дійсності, вираженого у формі казкового твору. За допомогою казки дитина, яка тільки починає пізнавати світ, знайомиться не лише з універсальними поняттями, серед яких «добро», «зло», «вірність», «кохання», але й з національним характером окремого етносу, його культурними цінностями, менталітетом [9, с. 62]. Власні назви здатні виступати засобами відображення міфологічної свідомості первісних людей, культурно-ціннісних орієнтацій та менталітету окремого етносу, а також індивідуально-авторського світобачення. Саме тому вивчення специфіки походження та функціонування ономастикону як різноаспектного мовного явища в межах текстів жанру казки визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення онімів як об'єкта лінгвістичних дослі-

джень цікавило багатьох дослідників, серед них варто зазначити О. Веселовського, Н. Годзь, Н. Кузнецову, С. Лавриненко, Н. Лепухову, Є. Лутовіну, В. Міллера, О. Потєбню, О. Порпуліт, Є. Рубанюк, М. Соколова, О. Суперанську, О. Тиховську, А. Швець, О. Юдіна, F. Jurka, V. Kohlheim, K. Kunze та інших. Ми в роботі спираємося на праці Н. Кузнецової, Є. Рубанюк, А. Швець, які досліджують особливості функціонування онімів у жанрі казки.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення комплексного аналізівонімного простору німецьких народних та літературних казкових творів для виокремлення ключових характеристик онімів жанру казки.

Поставлена мета досягається виконанням таких завдань:

1) охарактеризувати сучасні тенденції вивчення онімів, здійсненого вітчизняними і закордонними лінгвістами;

2) виокремити різноманітні типи онімів, притаманних німецьким народним та літературним казкам;

3) визначити специфіку творення та функціонування власних назв у німецьких народних та літературних казках.

Виклад основного матеріалу. У широкому значенні власні назви або оніми визначаються як «слова, словосполучення або речення, які виділяють позначений ними об'єкт із низки поді-

бних, індивідуалізуючи та ідентифікуючи його» [8, с. 473]. Оними позначають індивідуальні предмети, які не співвідносяться з їхніми ознаками. Цей прошарок лексики характеризується такими якостями, як: унікальна референція, зумовленість ознаками денотата тощо [1, с. 175]. Однак у сучасній лінгвістиці досі немає спільної думки щодо наявності у власної назви лексичного значення. Так, Н. Подольська заперечує факт наділення оніма лексичним значенням [10, с. 16]. Протилежну думку висловлює В. Гак, зазначаючи, що будь-яке слово наділене лексичним значенням, тоді як різниця полягає в способі його реалізації та ступені самостійності функціонування [10, с. 17]. Ми дотримуємося думки, що власні назви – «це вторинні мовні знаки» [17, с. 186], які сформувалися на основі первинних знаків, загальних назв, а тому не можна заперечувати наявності в онімів лексичного значення.

Окрім проблеми співвіднесення власної назви з її лексичним значенням, одним із важливих питань у межах сучасної лінгвістики залишається проблема класифікації власних назв, яка є актуальною для вивчення різновидів онімів у текстах німецьких народних та літературних казок.

У сучасних дослідженнях ономастикону найбільш ґрунтовною класифікацією онімів із чітко окресленим об'єктом вивчення є поділ онімів на такі групи: 1) антропоніми; 2) топоніми; 3) етноніми [6]. Залежно від об'єкта вивчення в лінгвістиці виокремлюють ономастику: 1) теоретичну; 2) описову; 3) прикладну; 4) історичну; 5) фразеологічну тощо [15, с. 11–17].

З огляду на завдання нашого дослідження, нас передусім цікавлять класифікації онімів, які вживаються в німецьких народних та літературних казках. Так, В. Виноградов і Г. Томахін пропонують відносити оніми казкових творів до реалій [3; 14]. Дослідники пропонують такий розподіл онімів-реалій у межах казкових творів:

- 1) антропонімна лексика (реальні та вигадані імена персонажів казки);
- 2) топонімна лексика (реальні та вигадані географічні об'єкти казки);
- 3) алюзивна лексика, представлена іменами історичних, громадських діячів, які згадуються в літературних та народних казках;
- 4) алюзивна лексика, представлена назвами творів літератури та мистецтва, державних та громадських закладів, що згадуються в літературних та народних казках [3, с. 109].

С. Сотникова пропонує таку класифікацію казкових власних назв: 1) прізвиська людей;

2) власні імена; 3) назви-міфоніми; 4) зооніми [12, с. 131–135]. У контексті наведеної класифікації доцільним здається виокремлення назв-міфонімів, які тлумачаться як «імена вигаданих об'єктів будь-якої категорії, що походять із міфів» [7, с. 109]. Такі власні назви досить часто використовуються у німецьких як фольклорних, так і літературних казках.

Д. Єрмолович приділяє особливу увагу вивченню казкових топонімів, які «мають складну смислову будову, унікальні особливості етимології та форми і зв'язки з іншими одиницями мови» [5, с. 115]. У межах фольклорної та літературної казки топоніми мають важливе змістовне навантаження. Варто зазначити, що, окрім реальних топонімів, у казках функціонують вигадані географічні назви, які названо квазітопонімами (термін – О. Шапошник – *І. К.*). Вони найчастіше вживаються в німецьких літературних казках та відображають авторське світосприйняття.

Також під час аналізу різновидів онімів казкових творів варто зважати на те, що останні можуть відображати особливості культури того чи іншого етносу, водночас культурно-історичний потенціал в одних іменах проявляється яскравіше, а в інших – менш інтенсивно, однак немає жодного власного імені, яке не було б пов'язане так чи інакше з культурою народу, що його створив або вживає. Саме тому дослідники наголошують на тому, що не існує нейтральних, стилістично немаркованих власних імен у межах казкового твору. Найчастіше оніми наділені смисловим навантаженням та яскравою образністю [2, с. 76].

Розглянувши специфіку виокремлення онімів казкового твору, перейдемо до аналізу ілюстративного матеріалу та з'ясування ознак, притаманних ономастикону жанру казки в німецькій літературознавчій традиції.

У німецькій казці, поруч зі звичайними іменами людей, наприклад, *Jorende, Hänsel, Gretel, Joringel*, трапляються персонажі, які взагалі не мають імені, однак ідентифікуються за вміннями, навичками, які їм притаманні, наприклад: *dertapfere Schneiderlein, der Flötenspieler, der Zeigehirt, der Maurerlehrling, der Häsenhüter, der Steinspieler, Eisenknüpfen, der Baumdreher* тощо. Варто звернути увагу на словотвір зазначених імен, які найчастіше утворюються словоскладанням, іноді з додаванням суфіксів, що вказують на професію чи рід діяльності персонажа.

Герої-звірі з народних та літературних казок також зазвичай не мають імен чи прізвиськ, наприклад: *der Esel, der Hahn, die Schlange, der Wurm*,

die goldene Ente тощо. Використання звичайних загальних назв на позначення героїв тваринного світу в казках значно спрощує розуміння творів та властивих їм зоонімів дитячою аудиторією.

Інколи в німецьких казках досить важко визначити, належить ім'я героя до власного чи загального. У такому разі варто звернути увагу на контекст казки, наприклад, *der Waldkater* – це не загальна назва, а ім'я, яке діалогує дитині її хрещеним: *In der selbener hieltes auf den Wunsches Patenden Namen "Waldkater"* [16, с. 369]. Ще одним прикладом використання загальної назви як власної в німецьких казках є назва *Siebenschön*. У контексті казки читач знайомиться з ім'ям головної героїні, однак не одразу зрозуміло, чому в основі словотворення цього імені лежить саме цифра сім. Далі, у процесі розгортання сюжету, вказується, що протагоніст була гарнішою за інших дівчат: *schöner war als sieben andere zusammen* [16, с. 167].

Під час аналізу складних онімів із німецьких казок варто наголосити на тому, що більшість імен стилістично забарвлені, тому для повного розуміння їхнього значення самого контексту може бути недостатньо. Наприклад, герой однойменної казки *Bauer Pihwitt* дістав прізвище, яке утворене за допомогою прийому ониматопеї "*pih-witt*", звуків, які вигукує пташка чибіс [16, с. 493]. Ще одним прикладом є персонаж *Blaubart* [16, с. 248], ім'я якого також утворилося словоскладанням, що, у свою чергу, використано для актуалізації прийому метонімії, перенесення частини на ціле. Реципієнти сприймають персонажа через співвіднесення із частиною його тіла, бородою. Досить часто в основі творення імені може лежати порівняння, наприклад, ім'я героя казки *Diesieben Gesellen, Knochenstark (starkwieein Knochen)* [16, с. 315], утворене за якістю, що йому притаманна. З-поміж імен, утворених за такою словотвірною моделлю, можна навести такі: *Vogelschnell, Vielfrass, Saufaus, Feinnohr, Scharfschütz*.

На окрему увагу заслуговують імена, перед якими вживається означений артикль. Це одна з особливих інваріантних ознак саме німецької казки. Найчастіше артикль вживається перед власним іменем для вираження негативної чи позитивної аксіологічності. Для прикладу проаналізуємо казку "*Der Stinkkäfer*", де артикль ставиться для вираження зневажливого ставлення до персонажа: *Wie der Hansl das Pfeifleinhörte* [16, с. 265]. Артикль наділяє ім'я відтінками стилістичного значення, як-от зневага, близькі стосунки з персонажем, необізнаність [11, с. 232].

Цілий своєрідний сегмент у народних та літературних казках належить міфонімам. Як уже зазначалося вище, міфоніми – це імена різноманітних міфічних створінь – персонажів як народної, так і авторської казок. До таких персонажів належать: *die Seejungfern, der Drache, die Geister, Frau Gothel, Frau Holle, Frau Trude, Aschenputtel, Rumpelstilzchen* тощо. Досить часто такі міфоніми мають прямі відповідники в казках інших народів, однак не завжди в інших культурах можуть збігатися всі поля значень, притаманних таким онімам. Наприклад, *Frau Holle* досить схожа на слов'янську *Бабу-Ягу*, однак у німецькій фольклорній традиції цей персонаж уособлює смерть, є володаркою світу мертвих [18, с. 9], тоді як *Баба-Яга* постає амбівалентним персонажем.

Одне з перших місць з-поміж міфонімів, які використовуються в німецьких казках, посідає онім *der Zwerg*. Цей персонаж наділений амбівалентною аксіологічністю: він може бути позитивним персонажем, наприклад, у казці "*Schneewittchen*", а може, навпаки, належати до світу зла, як у казці "*Schneeweißchen und Rosenrot*". Одним із популярних персонажів, схожих на гнома та притаманних німецьким казкам, є *Rumpelstilzchen*. Цей персонаж найчастіше асоціюється зі світом злих сил.

Міфоніми належать до власних назв, які мають національно-специфічний компонент, що характеризує культуру, якій вони належать. Як зазначалося, не всі міфоніми можуть однаково тлумачитися в різних культурах, тому для більш чіткого їх розуміння читачу варто ознайомитися з етимологією та значенням окремого міфоніма з німецьких казок.

Під час аналізу німецької літературної казки важливий відбір антропонімів, оскільки останні використовуються автором для актуалізації «олюдненості» як людини, так і людиноподібної істоти. Наприклад, персонажі казки Е. Гофмана: *сеньйор Брокколи* чи *пан Капустович*. Перший казковий польський герцог має ім'я *Pan Capustowicz* [4]. Лексичне наповнення та фонетичне забарвлення цього оригінального імені дозволяє відтворити приналежність його носія до нації поляків. Для цього застосовується іменник *Pan*, який у Польщі прийнято вживати для шанобливого звертання до особи чоловічої статі, а також сполучення літер *cz*, що є характерним фінальним формантом польських прізвищ. В іменах інших овочів-герцогів у казці (*Signor di Broccoli, Monsieur de Roccambolle*) також міститься вказівка на те, ким вони є за походженням. Для цього вживаються відповідні при-

йменники й апелятиви, притаманні італійським та французьким прізвищам [4]. Такі «промовисти імена персонажів, що мають смислове та функціональне навантаження, зазвичай постають неживими об'єктами, однак наділеними антропоморфними рисами. Так, ззовні чи поведінкою вони нагадують людських персонажів.

У казковій прозі загалом та в німецьких літературних казках зокрема антропоніми своєрідно характеризують культурний універсум тієї народності, яку зображує автор у казковому тексті. Часто антропоніми казкового тексту мають відповідні форманти, що свідчать про приналежність їх носіїв до певної національної чи культурної парадигми. Сукупно вони становлять систему, утворену культурно маркованими уявленнями та цінностями. Засвоєння цих уявлень та цінностей відбувається без відриву від лінгвокультури, що їх утворила.

Переважним механізмом реалізації національного колориту в казкових антропонімах постають характерні форманти, апелятиви та прийменники. Так, чоловічі та жіночі прізвища, що закінчуються на *-mann*, *-er*, *-el*, *-ern*, а також жіночі прізвища на *-in*, мають антропонімічний формант, за допомогою якого встановлюється зв'язок цих онімів та німецького етносу, а саме: *Paulmann*, *Droßelmeier*, *Brakel*, *Nebelstern*, *Frau Feldheimerin*, *Frau Raue-rin* [4]. Отже, щоби дізнатися, представником якої національності є персонаж казки, достатньо подивитися на форму його імені.

Апелятиви до імен часто представлені ввічливими звертаннями. Кожен народ має власну культуру звертань, з відповідним культурологічним навантаженням: *Frau Ahavzi*, *Herr Peregrinus Tyß*, *Monsieur Conradi*, *Signora Bragazzi* та інші [4]. Таку ж саму тенденцію можна спостерігати і з міфонімом *Frau Holle*, де до власного імені додається атрибут ввічливого звертання.

Найбільш частотним маркером німецького походження прізвищ шляхетних героїв у казках В. Гауфа і Е. Т. А. Гофмана постає прийменник *von*, наприклад: *Frau Hedwig von Zollern*, *Herr Dapsul von Zabelthau*, *Porfirio von Ockerodastes*, *Baron von Mondschein* [4]. Іноді можуть використовуватися самі ініціали, наприклад: *Amandus von Nebelstern* – *A. v. N.* [4].

Топоніми як ономастичні реалії широко представлені в тексті літературної казки, завжди несуть національне, соціальне або історичне навантаження, оскільки позначають реальні географічні об'єкти, що існують в наш час або існували раніше на території певного народу, будучи

складниками його історичної спадщини та культурних надбань. У зв'язку із цим необхідною умовою адекватної рецепції авторської казки є обізнаність читача з лінгвокраїнознавчим матеріалом.

Часто в авторській казці використовуються вигадані топоніми, або квазітопоніми, які побудовані за аналогією з реальними топонімами і в тексті казки можуть виконувати функцію просторових орієнтирів у реальному або фантастичному світі. Такі топоніми завдяки словотворчим формантам також несуть відбиток народу і тієї культури, які, відповідно до авторського задуму, зображуються в казці.

У розглянутих нами текстах казок В. Гауфа і Е. Т. А. Гофмана реальні топоніми представлені назвами країн, річок, міст, наприклад: *Schottland*, *Polen*, *Deutschland*, *Ägypten*, *Indien*, *Lappland*, *Böhmerland*, *die Elbe*, *der Main*, *Nicea*, *Neapel*; іменами реальних міських об'єктів в місті Дрезден, де розгортається дія казки «Золотий горщик» Е. Т. А. Гофмана: *das Schwarze Tor*, *das Linkische Bade*, *der Koselsche Garten*, *die Pirnaer Vorstadt*, *der Antons Garten*, *der Neumarkt*, *der Seetor*, *die Elbbrücke* [4].

Лексика, представлена іменами, що їх мають історичні, громадські діячі, письменники та науковці, персонажі, які діють в інших літературних та народних творах, а також лексика, представлена назвами, що позначають твори літератури та мистецтва, державні та громадські заклади – назви кав'ярень, готелів, театрів, музеїв, навчальних закладів та ін. – у проаналізованих текстах не вживалась. Цей факт свідчить про те, що як Е. Т. А. Гофман, так і В. Гауф тяжіють до використання антропонімів і топонімів, процес конструювання яких дозволяє реалізувати потенціал іменної творчості. Автори літературних казок не тяжіють до використання історичних та реальних онімів, вочевидь, щоби дистанціюватися від обтяжливої дійсності. Такий підхід загалом був характерним для романтичного світобачення, представниками якого були обидва письменники.

Висновки і пропозиції. Власні назви з німецьких народних та літературних казок характеризуються своєрідною словобудовою та функціонуванням. У тканині казкового твору широко представлені як звичайні німецькі імена, так і значна кількість вигаданих. Найчастіше останні формуються словоскладанням та афіксальним способом творення, несуть у собі інформацію про зовнішній вигляд героїв, їхні фізичні властивості та внутрішні характеристики. Суттєве національно-специфічне навантаження несуть маркери

ввічливості й означений артикль, які виражають різні відтінки значення.

У німецьких народних та літературних казках широко представлені такі різновиди ономастикону, як міфоніми. Зауважимо, що й серед них трапляються національно-специфічні елементи. У літературній казці варто зазначити широке використання промовистих імен, які залежно від авторських інтенцій характеризують персонажів твору.

Топонімія в німецьких народних казках представлена реальними географічними назвами, тоді як у

літературній казці досить широко використовуються квазітопоніми, а саме вигадані автором географічні назви, що мають додаткове експресивне значення.

Окреслюючи перспективи подальшого дослідження, варто зазначити, що з-поміж питань, які потребують ґрунтовного вивчення, у межах розгляду жанру німецької казки – як народної, так і літературної – не вирішеною залишається проблема актуалізації національно-специфічних значень, закладених в онімах казкового твору, що потребує висвітлення в подальших теоретико-практичних розвідках.

Список літератури:

1. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. 2 изд., стер. М.: Эдиториал УРСС, 2004. 571 с.
2. Березович Е. К изучению механизмов порождения фольклорного текста (на материале топонимических преданий. I Всерос. конгресс фольклористов: сб. докл. М.: Гос. респ. центр русского фольклора, 2006. Т. 3. 416 с.
3. Виноградов В. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.
4. Гауф В., Гофман Е. Т. А. Казки. К.: Пегас, 2017. 48 с.
5. Ермолович Д. Имена собственные на стыке языков и культур. М.: Валент, 2002. 200 с.
6. Ковбасюк Л. Ономастика сучасної німецької мови: здобутки та перспективи німецької та української германістики // Національний університет «Острозька академія»: науковий блог. 2015. URL: <https://naub.ua.edu.ua/> (дата звернення: 31.10.2018).
7. Кузнецова Н. Функционирование мифонимов в немецких и русских сказках. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 7 (49): в 2 ч. Ч. I. С. 109–111.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Ярцева. 2 изд., доп. М.: Большая рос. энцикл., 2002. 709 с.
9. Пропп В. Морфология сказки. СПб.: Academia, 1928. 152 с.
10. Ратникова И. Имя собственное: от культурной семантики к языковой. Минск: БГУ, 2003. 214 с.
11. Рубанюк Э. Функционирование имени собственного в системе немецкого языка. Профессионально направленное преподавание иностранного языка в контексте поликультурной парадигмы: мат. Междунар. научно-метод. конфер. Брест, 17–18 мая 2007 г. Брест: Гос. ун-т им. А. С. Пушкина, 2007. С. 231–234.
12. Сотникова С. Засоби комізму в ономастиконі німецьких казок. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2010. № 930. С. 131–135.
13. Суперанская А. Аpellятив-онома. Имя нарицательное и собственное: сб. науч. ст. М.: Наука, 1978. С. 5–33.
14. Томахин Г. Реалии американизмы. М.: Высшая школа, 1988. 239 с.
15. Debus F. Namenkunde und Namensgeschichte. Eine Einführung. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2012. 280 s.
16. Deutsche Volksmärchen. Leipzig: Insel-Verlag Anton Kippenberg, 1985. 367 s.
17. Gladrow W. Russisch im Spiegel des Deutschen. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1989. 211 s.
18. Schliephacke B. Märchen, Seele und Sinnbild. Münster: Verlag Aschendorff, 1983. 143 s.

ПОЭТИЧЕСКИЙ ОНОМАСТИКОН НЕМЕЦКИХ НАРОДНЫХ И ЛИТЕРАТУРНЫХ СКАЗОК

В статье анализируется своеобразие поэтического ономастикона немецких народных и литературных сказок. Автором рассмотрены закономерности образования и функционирования онимов в текстах немецких сказок, что обусловлено, в первую очередь, жанрово-стилистической доминантой сказочного произведения, а также намерениями его автора. Результаты исследования позволяют утверждать, что наибольший пласт онимов в немецких народных и литературных сказках включает в себя антропонимы. Последние наиболее часто образуются с помощью словосложения и суффиксального способа образования. Антропонимы наделяют тексты сказок экспрессивностью и дополнительной образностью, интерпретация которой не всегда возможна без учета контекста сказки. Отдельное внимание уделяется такой специфической разновидности онимов, как мифонимы.

Ключевые слова: онимы, антропонимы, топонимы, мифонимы, немецкая народная и литературная сказка.

POETIC PROPER NAMES OF GERMAN FOLK AND LITERARY TALES

The article focuses on the analysis of the peculiarities of poetic proper names in German folk and literary tales. The author analyzes the patterns of formation of onyms and their functioning in German tales being predetermined by genre and stylistic dominant of tale and author's intentions. According to the results of the research, it has been suggested that the most frequently used types of onyms in German folk and literary tales are personal names. They are usually formed with the help of suffixes and stem-composition. Personal names endow tales with expressive meaning and additional imagery that can be concisely determined with the help of context of a tale. The article also deals with specific type of onyms, namely mythonyms.

Key words: *onyms, personal names, toponyms, mythonyms, German folk and literary tales.*